

En interessant og sjelden bok: Behandlernes tenkning om pasientene gjennom tidene

Aaslestad, Petter (1997). **Pasienten som tekst. Fortellerrollen i psykiatriske journaler, Gaustad 1890-1990.** Oslo: Tano Aschehoug. 205 sider. Kr. 238. ISBN 82 518 3555

Anmeldt af forsker cand.psychol. *Haldis Hjort*, Psykiatrisk Institutt Vinderen, Universitetet i Oslo.

Psykiatrien og psykologien, i hvert fall i Norge, har ikke lært oss meget om historisk-filosofiske vitenskapers metoder. De mest ekstreme positivistene blant oss hevder at "Geisteswissenschaft" ikke er vitenskap - at århundrers erfaring med hermeneutikk, tekstanalyse og historiefortolkning ikke gir valid kunnskap. Og dessverre er hovedtrenden i vår fagkultur at diagnoser og språk om pasientene ikke har noe med vår subjektivitet og horisont, med samfunn og tidsånd å gjøre, men representerer allmenn, objektiv, universell kunnskap. Vi forledes til å tenke at personlighetsforstyrrelser er det samme i dag og for 30 år siden, i Norge og Afrika, blant kvinner og menn, traumatiserte og uttraumatiserte, fattige og rike.

Denne kontekstløshet gjør at vi lærer for lite å reflektere over oss selv som tenkere, klinikere og forskere. Som Aaslestad sier: "Det fascinerende er at det i hver epoke sannsynligvis vil være *././* faste formler i personlighetsbeskrivelsen, som skriveren ærlig mener er tatt *rett ut av virkeligheten*, mens lesere i en annen epoke vil ryne deres formelpreg~~././~~ Kravet til en vitenskapelig holdning må derfor innebære en aksept av at man ikke innehar et nøytralt metanivå, hvorfra undersøkelsen finner sted.." (s. 144).

Derfor er det for meg velgjørende, ja, besettende, å lese Petter Aaslestad's fascinerende tekstanalyse av 150 journaler med diagnosen dementia praecox, senere schizofreni, gjennom hundre år. Journaler er utvalgt fra Gaustad sykehus i Oslo. Også den berømte journalen til Knut Hamsun som professor Langfeldt var ansvarlig for, og som ble et politisk dokument i rettssaken mot Knut Hamsun like etter krigen, er med. (Det ble det anlagt sak mot Hamsun på grunn av hans nazi-sympatier. Den rettspsykiatriske erklæringen ble offentliggjort i 1978 etter utgivelsen av Thorkild Hansens *Prosessen mot Hamsun* i 1978.)

Aaslestad beskriver blikket til dem som har makt til å definere, beskriver oss terapeuter og våre forgjengere i journalskrivingsfaget. Noen av skriverne har selvrefleksjon, men dessverre er mange infisert av forrige og dette århundres dominerende diskurser; naturalisme, scientisme eller positivisme, der pasienten oppfattes som objekt, og betrakterens betraktning objektiv. Med et slikt vitenskapsbilde kan man lett bli, som Hamsun sier om Langfeldt, "så tryk i sin viten. Men det er ikke det samme som å være tryk i den gamle visdom: intet visst å vite!" (s. 54).

Mangel på visdom finnes i alle tidsepoker. Aaslestad henviser i den forbindelse til Kundera, som sier at "forfatteren Flaubert viste at dumheten ikke er noe som gradvis utryddes i takt med økt opplysning, men flytter med på lasset i takt med utviklingen. Dumheten er konstant og finner stadig

nye former å uttrykke seg gjennom" (s. 158). Journaler som viser dumhet kan man både gråte og le over - et eksempel fra 1950: "Hun er meget flink til å sy, men er egen og sta". Aaslestad kommenterer: "Før århundreskiftet hadde vi et eksempel på en kvinne som var flink til å arbeide, *men* glad i dans. Den sidestilte sammenbindingen av setningene er påfallende, også i dette eksemplet. Er det å sy, en aktivitet som samtidig skal fremme det ettergivende og milde i pasienten? 'Hvorfor være egen og sta, du som er så flink til å sy?'" (s. 140).

Det er dessverre ikke en psykolog eller psykiater som har skrevet denne boken, men en litteraturviter (riktignok med god hjelp fra psykiater Edvard Hauff, som har stor interesse for kvalitativ forskning). Det er å håpe at også folk fra vårt fag kan utvikle kunnskap om tekstanalyse, hermeneutikk, narratologi, og at vi også kan ha det *mot* som skal til for å befatte oss med slike emner. For særlig når man nærmer seg vår egen tid, journalskrivingen i vår nær-historie, risikerer vi å skrive noe som kan oppfattes som kritikk av kolleger. Det er selvfølgelig lettere å befinne seg utenfor faget, slik Aaslestad gjør.

Bokens disposisjon er følgende: Psykiater Finn Skårderud har et forord, med en optimisme som jeg ikke tror jeg helt kan dele: At vårt språk blir bedre, for nå har vi fått Wittgenstein og språk om språket inn i faget. Så kommer innledning og bakgrunnskapittel; om forholdet mellom historie og nåtid, frihet og underkastelse, sosial klasse og patologi, og om "skriveren i samfunnet". Derne et kapittel om det praktiske grunnlaget for undersøkelsen, metoder ved utvalg av tekstkorpus, om tekstanalyse og fortelle-teori. Forfatteren angir at han i stor grad støtter seg til den franske narratologien og Gerard Genettes tekstanalytiske teorier, men henviser også blant annet til teoriene til Barthes, Bakhtin og Kristeva. Redegjørelsen for den tekstanalytiske framgangsmåten er hverken vanskelig eller for omfattende - bokens hovedanliggende er praktisering, med en engasjerende framstilling: "Brokker av sypiker, bakersvenner, sjømannsenker, husmannsdøtre, en og annen sjelden rentenist, vår egen tids oljearbeidere og studenter - tillike med samfunnets skiftende oppgangs- og nedgangstider, økonomiske konjunkturer og politiske forhold ute og hjemme - trer mer eller mindre tydelig frem, for så å forsvinne igjen, for den som gir seg hen til lesningen av hundre års sykejournaler. Angsten for magnetiske strålefelt og usynlig elektrisitet avløses av angst for radioaktiv påvirkning og nær forestående økologiske katastrofer/.. Det er umulig, under en historisk tverrsnittlesning, ikke å føle sympati for den utholdte lidelsen til pasienten og hans omverden." (s. 31).

Derne kommer et avsnitt om Knut Hamsuns journal, fra Psykiatrisk klinikk Vinderen. Professor Langfeldt siteres, når han så fasit-selvsikkert dømmer Hamsuns begrepsforståelse: "Han klarte dårlig å svare på forskjellen resp. likheten mellom to begreper. F.eks. hvad er forskjellen på et barn og en dverg: svar: Alderen. Forskjell på selvtillid og innbildskhet: Innbildskhet vilde føre til at man mister posten etter at man har fått den ved selvtillid". Og Aaslestad kommenterer: "Denne siste, elegante og humoristisk intenderte aforisme - hvem av oss kunne gjøre Hamsun det etter? - blir vridd til sin motsetning som et eksempel på ikke å kunne omgås språklige begreper" (s. 47). Vi ser det nå, 50 år senere. Men ser vi lignende overgrep som gjøres i dag? (Til lesernes orientering: Langfeldt ga Hamsun den rettspsykiatriske diagnosen "varig svekkede sjelsevner", sannsynligvis for at Hamsun, en meget gammel og feiret Nobelpristager, ikke skulle idømmes fengselsstraff. Hamsun var krenket og ville heller bli dømt. Han hevnet seg grusomt ved å skrive den glitrende

bok "Paa gjengrodde stier" da han var 90 år. Her beskriver han Langfeldt og det tvungne oppholdet på Psykiatrisk klinikk).

Så tar Aaslestad for seg Gaustad-materialet gjennom fire tidsperioder: 1890-1920, 1920-1950, 1950-1980, og vår egen tid. I analysen flettes mange temaer inn og ut: F.eks. om pasientene: forskjellen på omtale av de fra bedrestilte og de fra lavere klasser, av menn og kvinner, den lobotomerte, den homoseksuelle. Eller om genrene: Protokollen, tyvetallets lab.-undersøkelser, de fyndige kortnotatene, oppfølgingsnotatene. Eller om skriverne: Den velopplagte forteller, den solidariske, den moralisende eller slitne, den hatske ("skriverens glede ligger i å utforme den endeløse listen over negative karakteristikker"), den systemkritiske, den som prøver å gå ut over sin tid ved å la pasientens tale komme fram ukommentert. Eller om samfunnsmessige vilkår - f.eks. hvordan "asylperiodens" oppbevaringsbehov og "de-institusjonaliserings-periodens" behov for utskrivninger, viser seg i journalskriften. Det er også ansatser til kvantitativ analyse, f.eks. at pasientkarakteristikken "ugrei" sannsynligvis er den hyppigst brukte gjennom hele hundreåret! (Ordet "ugrei" er på dansk muligens "uefterrettelig", "umedgørlig" eller "ikke flink".)

Først godt inne på syttitallet kommer psykoanalysen inn i journalene. Som Aaslestad sier: "At "tyranniet" kan forklares som "åpenbare forsvarsmekanismer", tyder på en stor tålmodighet og en stor tro på utvikling, på sikt. (En gang i tiden var man kort og godt "ugrei"!)

Det er utrolig at så mange av disse psykoanalytisk fargede begrepene som ellers i språket tilhører dagligtalen, ikke er tatt i bruk tidligere. Har det å gjøre med lojalitet overfor tidligere tiders positivistiske dominans? "(s. 153). I avsnittet om "vår egen tid" - fra 1980, beskriver Aaslestad samtidshistorikerens dilemma: "Jeg har tidligere kommentert det illusoriske i å tro at man som teksttolker kan innta en posisjon fullstendig utenfor den teksten man kommenterer../ Men nå, med skriveren og teksten så tett innpå sitt eget ståsted, er problemet omvendt. Hvordan få etablert en posisjon i avstand fra det som virker så kjent at det inngår a priori i min egen diskurs" (s. 162). Han beskriver også det problematiske i at han på den ene side kjenner noen av skriverne, og på den andre siden at han kanskje kjenner igjen noen av pasientene det skrives om, og har medfølelse og interesse for behandlingen av dem.

Avslutningskapitlet drøfter framtiden til den psykiatriske journal - hvordan utvikle den til å bli et samarbeidsprosjekt mellom pasient og behandler, hvordan bevare skriveglede og hvordan fremme pasientrettslige behov? De siste setningene i boken er talende: "Til alle tider har skriveren i perioder latt seg rive med av sin egen fortelleglede. Trass i den "mistankens hermeneutikk" som naturlig har styrt deler av undersøkelsen, har jeg som leser også tidvis måttet beundre det store episke formarsenal som journalskriften viser frem../ Men fortelleglede og -potensial til tross: Mot det konstante press av galskap svarer journalen med en for overdrevet ordnende livsfremstilling, fjernt fra skriftlige portretter ellers. Og blir nærheten til farlige emner for påtrengende, opphører de sammenhengende fortellinger. Journalskriften svarer med sitt sikreste grep: Taushet".

Boken viser hvor viktig det er at noen temaer i faget vårt skrives om på norsk, godt norsk. For språket er jo her gjenstand for studium, og det er ikke nrytralt, men et kulturelt fenomen. Dette er velgjørende motvekt i en fagkultur som tror på engelsk som et universelt, evig og upartisk kommunikasjonsmiddel og der kvaliteten av engelsken ikke er så betydningsfull. Tenk om vi

psykologer kunne skrive bøker som i større grad handler om historiske og kulturelle emner! For eksempel: Om forskjellige epokers syn på autisme og magesår, på pasienters påstander om seksuelle overgrep eller på mødres etiologiske betydning for psykopatologi. Om beskrivelse av intelligens i testrapporter. Om barnevernsrapporter. Om rasistiske islett i våre lærebøker, om psykiatriens omtale av homoseksuelle, sigøynere eller tatere. Behandlingen av slike temaer holder opp selvrefleksjonens speil for vår profesjon. Det kan som nevnt føre til kritikk av institusjoner eller kolleger som ennå lever. Men gjennom det kan vi bli bedre og mer varmhjertete klinikere og forskere, som tar ansvaret med å være litt "ugreie". Det er nettopp dette Petter Aaslestad's bok inspirerer oss til.